

- науч. ред. А. А. Грицанов]. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2002. – С. 935.
3. Губский Е. Ф. Свобода // Губский Е. Ф. Философский энциклопедический словарь / [сост. Е. Ф. Губский]. – М. : Инфа, 2001. – С. 406.
 4. Апресян Р. Г. Свобода / Р. Г. Апресян // Новая философская энциклопедия : В 4 т. / [ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, А. П. Огурцов и др.]. – М. : Мысль, 2010. – Т. 3. – С. 501.
 5. Булкина И. Вся правда абсурда [Электронный ресурс] / И. Булкина. – Режим доступа : <http://polit.ua/articles/2010/11/15/dibrova.html>.
 6. Коссаk Е. Экзистенциализм в философии и литературе [Электронный ресурс] / Е. Коссаk. – М. : Политиздат, 1980. – 360 с. – Режим доступа : <http://lib.co.ua/phylos/kossak01/Kossak01.txt>.
 7. Діброва В. Бурдик / В. Діброва // Опудало : українська прозова сатира, гумор, іронія 80–90-х р. ХХ ст. / [упоряд., передмова В. Даниленка]. – К. : Генеза, 1997. – С. 90–246.
 8. Керуак Дж. В дороге : [роман] / Дж. Керуак ; [пер. с англ. В. Когана]. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 384 с.
 9. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М. : Республика, 1983. – С. 245.
 10. Пронин В. А. Современный литературный процесс за рубежом [Электронный ресурс] / В. А. Пронин, С. П. Толкачев. – М. : Изд-во МГУП, 2000. – 168 с. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook026/01/eabout.htm>.
 11. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 4. – С. 119 – 155.
 12. Камю А. Миф про Сизифа. Есе про абсурд / А. Камю // Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. – М. : Политиздат, 1990. – С. 23 – 100. Стаття надійшла до редакції 23 березня 2012 р.

A. Khadzhy

**THE MOTIF OF FREEDOM IN THE NOVELS «BURDYK» BY V. DIBROVA
AND «ON THE ROAD» BY J. KEROUAK**

The article analyzes the specifics of artistic embodiment of the existential motif of freedom in the novels «Burdyk» by V. Dibrova and «On the Road» by J. Kerouak. It is concluded that the protagonists of novels chosen the different forms of manifestation of their freedom. In the both novels the search heroes of freedom is perceived as a manner of expression of struggle with the imperfection of the surrounding world.

УДК 821.161.2-32.09 "189/191" (045)

М. М. Хорошков

**ЛІТЕРАТУРНІ ДИСКУСІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. ЯК СПОСІБ
ГЕНЕРУВАННЯ НОВИХ МИСТЕЦЬКИХ ІДЕЙ**

У статті розглядаються основні ідейно-естетичні концепти літературно-критичних виступів і дискусій, представлених іменами І. Нечуя-Левицького, І. Франка, С. Єфремова, Б. Грінченка, М. Грушевського. Окрім того, автор робить спробу охарактеризувати філософсько-світоглядні параметри літературно-критичного дискурсу другої половини ХІХ ст., що реалізувався як певна система поглядів на призначення мистецтва слова, завдання і цілі літератури, її сутність.

Ключові слова: літературна дискусія, літературно-критичний дискурс.

Історія письменства мислиться нині не лише як сукупність художніх текстів, об'єднаних у певні періоди хронологічно або ж у відповідності до певних поетикально-стильових рис, напрямків і методів, але і як історія ідей, як неперервний процес формування й відозміни певних уявлень про мистецтво. Потужним джерелом генерування ідей (останні сприймаються як специфічні форми пізнання, виявлення найсуттєвіших рис і закономірностей мистецьких процесів і, водночас, як засіб перетворення, моделювання нової художньої реальності) є численні літературні дискусії – спроби осмислити, переосмислити й активно вплинути на формування літературно-мистецького процесу, видозмінити існуючу тенденцію розвитку тощо.

Таким чином, літературні дискусії та суперечки вбачаються тим теоретико-методологічним та естетичним підґрунтям, на основі якого формувалася мистецька картина кожної епохи. Характерний приклад – літературна дискусія 1925 – 1928 років, яка оприявнила ідейно-естетичне та ідеологічне підґрунтя нової української радянської літератури. Йдеться, властиво, про осмислення системи естетичних критеріїв оцінки літературних явищ і фактів, філософсько-світоглядної бази та способів літературно-критичного осмислення мистецького процесу (методологія критики, способи прочитання та тлумачення художніх текстів).

Мета статті осмислити особливості вітчизняного літературно-критичного дискурсу другої половини ХІХ ст., що формувався під потужним впливом ідеології народництва в її світоглядно-філософському та художньо-естетичному проявах. **Актуальність** статті зумовлена потребою наукового аналізу літературно-критичного дискурсу цього періоду, а також літературних дискусій як потужного чинника формування системи художньо-естетичних поглядів та методів осмислення мистецтва слова.

В історії вітчизняного мистецтва слова літературні дискусії відігравали виняткову роль своєрідних «рушіїв» мистецького розвитку; вони увиразнювали кризу літературних цінностей, напрямів і стилів, естетичних канонів і, водночас, окреслювали шляхи подальшого мистецького поступу. Так, скажімо, суперечки щодо цілей і завдань літератури порубіжжя ХІХ – ХХ віків означали кризу народницького етапу української культури з її реалізоцентризмом, домінуванням етичного і, в той же час, свідчили про народження (зародження) вітчизняного варіанту модернізму. А вже згадувана літературна дискусія 20-х років минулого століття відбивала не лише світоглядні та мистецькі (художньо-естетичні) пошуки письменників тієї епохи, але й окреслила потребу цивілізаційного вибору (не кажучи вже про політичний).

Літературна дискусія (хоча тут термін «дискусія» варто вживати в множині, позаяк єдиного центру чи кола учасників, навколо яких розгорталася дискусія не було) помежів'я ХІХ – ХХ ст. свідчила про кризу народницької ідеї літературної творчості й пошук нових ідей. Маю на увазі спробу подолати суто утилітарний погляд на мистецтво, згідно з яким «функціональне призначення» літератури – служити громадській справі, справі нації- та державотворення. Література, отже, мислилася як «громадська справа». На цьому базувався народницький дискурс літератури другої половини ХІХ ст. Його чільні представники (і водночас теоретики, критики та активні творці) – І. Нечуй-Левицький, С. Єфремов, М. Грушевський, Б. Грінченко, І. Франко та інші сформували цілісну методологію критичного осмислення літератури, систему мистецьких (естетичних) та позамистецьких (морально-етичних, суспільно-політичних, громадських) цінностей. В епіцентрі літературної творчості (й відповідно критики) перебували концепти народу, відродження, культури, ідеї державотворення (не в політичному сенсі, а радше в метафізичному, спроектованому на майбутнє). Ця проблема досить ґрунтовно осмислена в монографії Соломії Павличко «Дискурс

модернізму в українській літературі». Тут дослідниця аналізує уявлення про українську літературу як постійне відродження, культурні коди та систему цінностей, плеканих письменством, мету мистецтва слова тощо [5].

Погляд на мистецтво слова як громадську справу отримав теоретичне оформлення ще в працях М. Драгоманова. Зокрема, в розвідці «Література російська, великоруська, українська і галицька» вчений прагнув простежити взаємозв'язок літератури із соціальними та національними потребами і запитамі народу. Фактично М. Драгоманов виступав за поглиблення взаємозв'язку мистецтва слова з соціальною (громадською) сферою буття індивіда: «Треба шукати законів життя людського і провідних ідей громадської праці не в тих чи інших метафізичних системах, а в соціально-психологічних основах громадського і індивідуального життя» [1, с. 428]. Йдеться, отже, про конкретизацію мети і завдань літератури – відтворення актуальних проблем соціального і національного буття народу (причому народ тут слід сприймати у франковому трактуванні цього поняття – «нижчі верстви, які найменш зазнали цивілізаційних змін» [8, с. 254]). Водночас, мова йшла і про завдання української критики, яка, на переконання І. Білика, має спрямовувати літературу на шлях «щирого реалізму» з метою стати «показником громадської потреби» та «проводирем живої правди» [2, с. 8 – 9].

Логічне продовження цих думок зустрічаємо у статті І. Нечуя-Левицького «Сьогочасне літературне прямування», в якій знаний письменник сформулював три принципи вітчизняного письменства: реальність, національність, народність. Перший принцип, властиво, стосувався необхідності дотримуватися ідейно-естетичної системи реалізму (причому реалізм І. Нечуй-Левицький часто ототожнює з натуралізмом) з його зорієнтованістю на детальне відтворення об'єктивних процесів навколишньої дійсності: «Реальна література повинна бути дзеркалом, в котрому б одсвічувалась правдива жизнь...» [3, с. 215]. Другий принцип передбачав творення літератури народною мовою, яка, на думку митця, є «тілом національності», «національним психічним характером народу». Тут письменник категорично й безапеляційно стверджує: «Реальна (мається на увазі нова, реалістична література. – М.Х.) українська література повинна бути на народній мові. [...] На основі принципа національності, українські писалники повинні обписувати жизнь української громади тільки по-українськи» [3, с. 217]. Натомість третій принцип – принцип «народності» – передбачав і «народний язык» (відразу конкретизую, що «народний» у розумінні І. Нечуя-Левицького дорівнює живій, народнорозмовній мові), і опертя на фольклор (слідування в річищі народнопоетичних форм і засобів художнього осмислення дійсності), і наслідування епічних і ліричних форм народної поезії, і зорієнтованість на «дух народної поезії». Цікавими видаються роздуми письменника про призначення літератури, заґрунтованої, ясна річ, на трьох завважених принципах: «Така література буде правдивим, нехибним дзеркалом, в котрому громада побачить себе, яка вона є, роздивиться на себе, оцінує себе. [...] Тільки така література матиме великий вплив, як на розумове розвиття, так і на соціальну реформу громадянства, бо вона покаже соціальні відносини вищих верств до середніх та нижчих, панства до мужицтва. [...] Вона повинна обсягати етнографічну границю української породи і на тім ґрунті добувати собі матеріал і впливати на громадянство; вона повинна промовляти до нації її природним живим язиком...» [3, с. 220]. Ідеї І. Нечуя-Левицького, як бачимо, виглядають на позір доволі чіткими і недвозначними, до того ж його теоретичні роздуми про естетичну природу нового українського письменства, його роль у соціумі були підкріплені й власною творчістю класика другої половини ХІХ ст.

З огляду на предмет дослідження цікавою вбачається й інша стаття І. Нечуя-

Левицького – «Українська декадентщина». Її лейтмотив – боротьба з «модним модернізмом, декадентством в усяких його складових частках: еротизмом, символізмом, еротоманією, соромітчиною і сливе порнографією» [4, с. 229]. Цей перелік епітетів і загалом інвективний тон статті адресований насамперед галицьким митцям нового покоління («молодомузівцям»), а також Ользі Кобилянській, Наталі Кобринській, О. Плющу, Г. Хоткевичу, В. Винниченкові, Олександрю Олесю. В їх оповіданнях автор (загалом визнаючи письменницький талант цих митців) побачив незрозумілі йому «символічні образи», «відсутність ідеї», «головної мислі й думки», «нахильність до декадентства». Стаття засвідчила принципову несумісність світогляду різних поколінь митців. Спостерігаємо фактично конфлікт всередині культури, зіткнення різних ідей і протилежних ідеологій.

Остаточне оформлення народницького літературного дискурсу на більш високому теоретико-методологічному та філософському рівні пов'язано з науковою діяльністю І. Франка. Так, у статтях «Чи вертатися нам назад до народу?», «Найновіші напрямки в народознавстві», «Література, її завдання і найважливіші ціхи» та ін. кристалізується й уточнюється розуміння народу в якості селян (власне народницьке уявлення), інтелігенції, яка повинна «зідентифікуватися, злитися з народом» й літератури, завдання якої – просвіщати народ, пробуджувати самосвідомість, закріплювати певні етичні й ідеологічні настанови тощо. Водночас, І. Франко відкидав поверхову правдоподібність в зображенні людини і соціуму (в цьому він полемізував з І. Нечуєм-Левицьким); натомість обстоював метод «наукового реалізму». «Література, – зауважував вчений, – так як і наука сьогочасна, повинна бути робітницею на полі людського поступу. Її тенденція і метод повинні бути наукові. Вона громадить і описує факти щоденного життя, вважаючи тільки на правду, не на естетичні правила, а разом аналізує їх і робить з них виводи, – се її науковий реалізм. Вона через те вказує хиби суспільного устрою там, де не все може добратися наука (в житті щоденнім, в розвитку психологічним страстей та нам'єтностей людських), старається будити охоту і силу в читателях до усунення тих хиб – се її поступова тенденція» [6, с. 13]. З часом Франко частково видозмінює свої погляди на літературу, її завдання та зв'язок із життям, доповнюючи їх теорію «ідеального реалізму». Однак суть залишається одна – література має відтворювати дійсність в усіх її соціальних проявах і протиріччях та водночас бути вихователем народу.

Крім того, в межах народницького літературно-критичного дискурсу були вироблені й відповідні критерії оцінки літературних текстів. З-поміж основних зазначу вимогу відтворювати життя народу з позицій самого народу, його соціальних ідеалів і прагнень і, одночасно, давати аналіз провідним соціальним явищам і фактам доби. Цю вимогу досить точно сформулював І. Франко в своїй полемічній статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» (полемічний – адже написаний як своєрідна відповідь-заперечення окремих положень статті І. Нечуя-Левицького «Сьогочасне літературне прямування»): «Вона (література. – М.Х.) при всім реалізмі в описуванні також аналізувати описувані факти, вказувати їх причини і їх конечні наслідки, їх повільний зріст і упадок. До такої роботи не досить уже вправного ока, котре підглядить і опише найменшу дрібницю, – тут вже треба знання і науки, щоб уміти доглянути саму суть факту, щоб уміти поряdkувати і складати дрібниці в цілість не так, як йому злюбиться, але по яснім і твердім науковім методі. Така робота ціхує найкраще всю нову реальну літературну школу, втягаючи в літературу і психологію, і медицину та патологію, і педагогію, і другі науки. Тота наукова підкладка і аналіз становить іменно найбільшу вартість сеї нової літератури проти усіх давніших» [6, с. 16]. Взірцевими авторами такого гатунку реалістичної літератури автор називає Діккенса, Бальзака, Флобера,

Золя, Тургенева, Гончарова, Толстого та інших. Водночас у цитованій роботі Франко окреслює і ще одне завдання письменства – наблизити інтелігенцію до народу і «загрівати» її до служби народові. Характерно, що питання естетики й естетичної вартості художнього твору критик фактично не ставить, адже для нього «єдиний кодекс естетичний – життя».

Попри певну тенденційність і суперечливість своїх висловлювань Франко-критик досить послідовно відстоював принцип взаємозв'язку літератури з життям, причому особі письменника відводив виняткову роль – осмислювати сучасність, переживати її та максимально правдиво втілювати це у власному творі. Цікаві думки з цього приводу містяться у статті «Слово про критику», в якій Франко осмислює основні положення теорії і практики літературної критики та літературознавства. «Нехай особа автор, – стверджує вчений, – його світогляд, його спосіб відчуження зовнішнього і внутрішнього світу і його стиль виявляється в його творі якнайповніше, нехай твір має в собі якнайбільше його живої крові і його нервів. Тільки тоді се буде твір живий і сучасний, справжній документ найтайніших зворушень і почувань сучасного чоловіка, а затим і причинок до пізнання того чоловіка у його найвищих, найсубтильніших змаганнях та бажаннях, а затим причинок до пізнання часу і суспільності, серед яких він постав. Повна емансипація особи автора з рамок схоластики, повний розрив з усяким шаблоном, якнайповніший вираз авторської індивідуальності в його творах – се характерний, пануючий оклик наших часів» [9, с. 101]. На перший погляд ідеться про обстоювання принципу повної свободи творчості, однак тут же Франко застерігає від «втечі від соціальних тем», від «хоробливих вибриків зіпсованого смаку», від «декдентизму» (останній, до речі, він кваліфікував як симптом психічної хвороби). Словом, митець має залишатися в межах соціальних тем, його творчість має бути соціально значимою, корисною суспільству (власне, народові у вузькому (народницькому) розумінні цього слова). Аналогічна позиція простежується і в статті «Маніфест «Молодої Музи», написаній в межах полеміки з Остапом Луцьким з приводу публікації статті «Молода муза», яку з подачі І. Франка стали називати маніфестом українського модернізму. Відчувається, що автор категорично не сприймає естетичні уподобання «молодомузівців» (почасти і через їх теоретичну необґрунтованість, окресленість лише загальними фразами-метафорами на кшталт «облака нового містичного неба»), як не сприймає і заклику О. Луцького подолати реалістичну традицію вітчизняної літератури, представлену іменами І. Нечуй-Левицького, Панаса Мирного, І. Франка, Івана Карпенка-Карого. Аргументи Луцького для Франка виглядають надто революційними, неприйнятними й образливими, адже те, що для першого видається «утилітаризмом», «літературою для недалеких хоч би днів», для другого – є письменством, яке «надихане високим ідеалізмом (мається на увазі високими ідеалами. – М.Х.)», літературою, в якій проголошується «ідеал чоловіка діяльного і повноправного, суспільний устрій опертий на справедливості, гаряче бажання усунути той «боляк всього сучасного суспільного ладу»...» [8, с. 143]. Принципова несумісність позицій – характерна риса чи не всіх дискусій того періоду (варто згадати, хоча б, публіцистичні виступи С. Єфремова з приводу творів Ольги Кобилянської).

Окреслені світоглядні концепти народницького етапу вітчизняної культури стали теоретико-методологічним підґрунтям літературної критики другої половини XIX ст. Її найпослідовніші представники й ідеологи – І. Франко, І. Нечуй-Левицький, С. Єфремов, М. Грушевський, М. Павлик, Б. Грінченко. Ці знакові для української культури постаті, по суті, задавали тон літературно-критичного осмислення художніх текстів і формували тенденції творення корпусу текстів (варто згадати тут, хоча б, ті настанови,

які давав Франко письменникам-початківцям). У цій ситуації критик ставав своєрідним вчителем літератора. Водночас критика відігравала роль головного ідеолога культури (з огляду, хоча б, на суспільний авторитет таких критиків як І. Франко чи С. Єфремов), що позбавляло можливостей для повноцінного діалогу, для відкритої внутрікультурної та міжкультурної комунікації.

Тим часом, наприкінці ХІХ ст. в літературу прийшла когорта молодих митців, які прагнули творити літературу якісного нового ґатунку, закладали підвалини модерної теорії і практики мистецтва, а також формували нові підходи в літературно-критичному осмисленні мистецького процесу. Своєю художньою практикою й літературно-критичною діяльністю Ольга Кобилянська, Леся Українка («Малорусские писатели на Буковине», «Новейшая общественная драма»), М. Євшан («Проблеми творчості», «Суспільний і артистичний елемент в творчості»), М. Сріблянський («Боротьба за індивідуальність»), О. Луцький («Молода Муза»), М. Яцків та інші провокували численні літературні дискусії, сприяли формуванню повноцінного діалогу всередині української культури, творили основу модерного бачення мистецтва.

Численні публіцистичні виступи і дискусії засвідчують досить високий рівень розвитку літературно-критичної думки, дають можливості осмислити сучасний стан культури, а відтак – і поштовх для подальшого її розвитку. Слушним у зв'язку з цим видається висновок П. Федченка щодо стану літературно-критичної думки кінця ХІХ ст.: «Кожен із названих елементів літературно-критичного процесу (йдеться про статті, публіцистичні виступи, публічні дискусії. – М.Х.) і їх сума, що зреалізувалась у певній наскрізній тенденції, засвідчували невинне зростання ідейно-естетичної зрілості української літературної критики та естетичної теорії, що плідно позначилося й на прогресі національної літератури» [2, с. 19].

Список використаної літератури

1. Драгоманов М. Н. Літературно-публіцистичні праці / М.Н. Драгоманов. – К., 1970. – Т. 2. – 561 с.
2. Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга друга: Навчальний посібник / Упоряд. П. М. Федченко. – К.: Либідь, 1998. – 352 с.
3. Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування / І. Нечуй-Левицький // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга друга: Навчальний посібник / Упоряд. П. М. Федченко. – К.: Либідь, 1998. – С. 212 – 222.
4. Нечуй-Левицький І. Українська декадентщина. / І. Нечуй-Левицький // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга друга: Навчальний посібник / Упоряд. П.М. Федченко. – К.: Либідь, 1998. – С. 229 – 237.
5. Павличко Соломія. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія / Соломія Павличко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
6. Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи / І. Франко // Франко І. Твори: В 50 т. – К., 1980. – Т. 26.
7. Франко І. Маніфест «Молодої Музи» / І. Франко // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга друга: Навчальний посібник / Упоряд. П. М. Федченко. – К.: Либідь, 1998. – С. 139 – 145.
8. Франко І. Найновіші напрямки в народознавстві / І. Франко // Франко І. Твори: В 50 т. – К., 1986. – Т. 45.
9. Франко І. Слово про критику / І.Франко // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга друга: Навчальний посібник / Упоряд. П.М. Федченко. – К.: Либідь, 1998. – С. 98 – 102.

Стаття надійшла до редакції 26 квітня 2012 р.

M. Khoroshkov

**LITERARY DISCUSSIONS OF THE SECOND HALF OF THE XIX-NTH
CENTURY AS A WAY OF GENERATING NEW ARTISTIC IDEAS**

The article reviews the basic ideological and aesthetic concepts of I. Nechui-Levitsky's, I. Franko's, S. Efremov's, B. Grinchenko's M. Hrushevsky's literary and critical presentations and discussions. The author also attempts to describe the philosophical and ideological parameters of literary and critical discourse of the late nineteenth century.